

Received: 17/10/2024

Accepted: 07/12/2024

The Role Natural and Historical Potentials in Tourism Development (Case Study: Jam Township)

Parsa Pashaei¹

Ph.D., Student Geography and Rural Planning, Faculty of Geographical Sciences and Planning,
University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Abstract

Tourism, as a key sector in economic and social development, plays a significant role in increasing income, creating employment and preventing rural migration to cities. Despite challenges such as lack of awareness of attractions and lack of infrastructure, this industry can contribute to economic diversification and reducing dependence on limited resources. Jam city, with many natural and historical attractions, has a significant potential for tourism development. This research examines the theories related to sustainable development and tourist attractions and emphasizes the importance of knowing the attractions and the participation of the local community. Using descriptive and analytical methods, Jam city tourism information has been collected from different sources and geographical maps have been drawn with ArcGIS and Google Earth software. The findings show that the geological and historical features of this city, including Adam's Cave and Globardakan Forest, Pedri Castle, historical aqueducts, water mills, dams, and natural caves provide unique opportunities to attract tourists. For the optimal use of these attractions, it is necessary to improve tourism infrastructure, increase health services and facilities, and carry out scientific planning. With the recognition and development of natural and historical attractions, Jam city can become one of the important tourist destinations and contribute to the sustainable and economic development of the region.

Keywords: Sustainable Tourism, Jam Township, Economic Development, Natural Historical Attractions, Tourism Infrastructure.

نقش پتانسیل‌های طبیعی و تاریخی در توسعه گردشگری (مطالعه موردی: شهرستان جم)

پارسا پشایی^۱

دانشجوی دکتری رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

چکیده

گردشگری به‌عنوان یک بخش کلیدی در توسعه اقتصادی و اجتماعی، نقش بسزایی در افزایش درآمد، ایجاد اشتغال و جلوگیری از مهاجرت روستایی به شهرها ایفا می‌کند. با وجود چالش‌هایی نظیر عدم شناخت کافی از جاذبه‌ها و کمبود زیرساخت‌ها، این صنعت می‌تواند به تنوع اقتصادی و کاهش وابستگی به منابع محدود کمک کند. شهرستان جم، با جاذبه‌های طبیعی و تاریخی فراوان، پتانسیل قابل توجهی برای توسعه گردشگری دارد. این تحقیق به بررسی نظریه‌های مرتبط با توسعه پایدار و جاذبه‌های گردشگری پرداخته و بر اهمیت شناخت جاذبه‌ها و مشارکت جامعه محلی تأکید می‌کند. با استفاده از روش‌های توصیفی و تحلیلی، اطلاعات گردشگری شهرستان جم از منابع مختلف جمع‌آوری و نقشه‌های جغرافیایی با نرم‌افزارهای ArcGIS و Google Earth ترسیم شده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که ویژگی‌های زمین‌شناسی و تاریخی این شهرستان، از جمله غار آدم و جنگل گلوبردکان، قلعه پدری، قنات‌های تاریخی، آسیاب‌های آبی، سدها، و غارهای طبیعی فرصت‌های بی‌نظیری برای جذب گردشگران فراهم می‌آورند. برای بهره‌برداری بهینه از این جاذبه‌ها، لازم است زیرساخت‌های گردشگری بهبود یابند، خدمات بهداشتی و تسهیلات افزایش یابند و برنامه‌ریزی‌های علمی انجام شود. با شناخت و توسعه جاذبه‌های طبیعی و تاریخی، شهرستان جم می‌تواند به یکی از مقاصد گردشگری مهم تبدیل شود و به توسعه پایدار و اقتصادی منطقه کمک کند. کلمات کلیدی: گردشگری پایدار، شهرستان جم، توسعه اقتصادی، جاذبه‌های طبیعی تاریخی، زیرساخت‌های گردشگری.

^۱ mrpashaei@geo.ui.ac.ir

مقدمه

توسعه پایدار یکی از اهداف مهم صنعت توریستی در هر کشوری است (اسدی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۴). گردشگری به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی در بسیاری از کشورها، سهم بزرگی در توسعه اقتصادی و اجتماعی ایفا می‌کند (Page, 2019, p.25). امروزه در بسیاری از مناطق روستایی، گردشگری طبیعی و فرهنگی می‌تواند به افزایش درآمد و ایجاد اشتغال کمک کند و از مهاجرت روستایی به شهرها جلوگیری نماید (افتخاری و مهدوی، ۱۳۸۵: ۱۱).

گردشگری توسط سازمان ملل متحد به عنوان یک راهبرد برای افزایش سرمایه‌گذاری مطرح شده است (Zurab, 2024, p.12). اکنون، توسعه گردشگری به سادگی ایجاد یک جاذبه جدید، افزایش تعداد گردشگران یا ارتقای سود وارداتی، به فراتر از این موارد رفته و به ترویج و توسعه منظم صنعت گردشگری تمایل پیدا کرده است (چراغی، ۱۳۹۳: ۱۳). در دنیای امروزه برای حل مشکلات جوامع محلی در کشورهای کمتر توسعه یافته می‌توان از سیاست‌های مختلف بهره برد یکی از این سیاست‌ها در واقع بهره گرفتن و فعال کردن گردشگری است (افتخاری و قادری، ۱۳۸۳: ۱). جاذبه‌های طبیعی و تاریخی در مناطق مختلف جهان، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، می‌تواند با برنامه‌ریزی دقیق و بهره‌گیری از زیرساخت‌های لازم، به عنوان منابع حیاتی در جذب گردشگران و ایجاد فرصت‌های جدید در بخش‌های مختلف جامعه استفاده شوند (UNCTAD, 2017, p.18). گردشگری می‌تواند به تنوع فعالیت‌های اقتصادی کمک کند. گردشگری همچنین می‌تواند به حفظ و احیای فرهنگ‌های محلی و تقویت هویت بومی منجر شود (Hall & Gössling, 2013, p.11). با پیشرفت جامعه، بخش گردشگری همانند بسیاری از بخش‌های دیگر، نیاز به تغییر دارد تا به عنوان یک محرک برای رفاه در مقیاس جهانی عمل کند (World Tourism Organization, 2024, p.6). صنعت گردشگری دوران پرتلاطمی منجمله: تغییرات آب و هوایی، پاندمی کرونا: افزایش هزینه سفر^۱ و کمبود نیروی انسانی ماهر و آموزش‌دیده مواجه است (Global Tourism, 2023, p.6). همچنین، برخی از مشکلات گردشگری شامل تمرکز بر اهداف کوتاه‌مدت اقتصادی به جای اهداف درازمدت جامعه، نیازمند به سرمایه‌گذاری مناسب از سوی بخش‌های دولتی و خصوصی است (فشارکی، ۱۳۸۴: ۱۲۴-۱۲۳). کماکان نقش ظهور فناوری‌های جدید در گردشگری را نباید نادیده گرفت (Phocuswright, 2023, p. 16). فعال‌سازی گردشگری در بخش‌های مختلف، با توجه به زیرساخت‌های جوامع و امکانات می‌تواند آثار اقتصادی و اجتماعی متنوعی به همراه داشته باشد. این آثار شامل جلوگیری از مهاجرت روستایی به شهرها، برقراری تعادل جمعیت، ایجاد اشتغال و تنوع‌بخشی به مشاغل، تنوع درآمدی، افزایش راه‌های درآمدی، تقویت اقتصاد و اعتماد به نفس در جوامع می‌باشد (سقای، ۱۳۸۲: ۳). گردشگری در جوامع زمانی موفق است که زیرساخت‌ها و عوامل بنیادی، به‌علاوه جذابیت‌های طبیعی و فرهنگی، به‌طور مناسب توسعه یابند (Wilkins, 2006, p. 71-79). توسعه فعالیت‌های گردشگری همواره با چالش‌هایی از جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی، نهادی و به‌ویژه زیرساخت‌های فیزیکی روبه‌رو است (چراغی، ۱۳۹۳: ۵). یکی از جریان‌های ضروری در مورد برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری بویژه در کشورهای صنعتی و یا در حال توسعه بحث سفر به مکان‌های گردشگری است (فشارکی، ۱۳۸۴: ۱۳۸۴).

¹ UNWTO Climate Change and Tourism

² IATA Economics: Air Passenger Traffic

(۱۲۵). دولت‌ها به طور فزاینده‌ای اهمیت گردشگری را در تقویت توسعه شهری و اقتصادی، به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته، درک می‌کنند. این آگاهی زمینه‌ساز استفاده از رویکردهای خلاقانه در توسعه گردشگری شده است (Hisham, El, & Shimy, 2011, p.11). گردشگری بخشی متقارن است و به همین دلیل استراتژی‌های ارتقای آن باید به همراه دیگر استراتژی‌های توسعه نظیر کشاورزی، صنعت، مالی و بازار کار توسعه یابند (UNCTAD, 2017, p.5). بنابراین، گردشگری، که جزء مهمی از بخش خدمات است، به عنوان ابزاری در محرک رشد اقتصادی دیده شده است (Narayan, at all, 2010, p.6). ژئوتوریسم، شاخه‌ای از گردشگری است که به طبیعت و ویژگی‌های جغرافیایی یک منطقه تمرکز دارد و هدفش حفظ و تقویت رفاه ساکنان و منابع طبیعی آن منطقه است (مدنی، ۱۳۹۰: ۸). اکوتوریسم یا طبیعت‌گردی نوعی گردشگری است که به مناطق طبیعی مانند جنگل‌ها، کوهستان‌ها، دشت‌ها، چشمه‌ها، رودخانه‌ها و مناطق طبیعی حساس و نسبتاً دست‌نخورده سفر می‌کند (کامیابی و اسکندری، ۱۳۹۸: ۲). بررسی جغرافیایی و منطقه‌ای طبیعت ایران نشانگره این امر است که اکوتوریسم می‌تواند به عنوان یک درآمد اقتصادی پایدار مطرح می‌شود (پاشاپور و همکاران، ۱۳۹۶: ۷). پیوند دادن تسلسلی دوره‌های تاریخی در تعیین مسیر گردشگری فرهنگی و تاریخی می‌تواند در جذب گردشگر تاثیر گذار باشد (ابرار خرم و همکاران، ۱۴۰۳: ۷). استان بوشهر به دارایی‌های بی نظیری در حوزه: طبیعی، تاریخی و میراث فرهنگی، ادبی و هنری برجسته‌ای در جنوب ایران معروف است. این استان یکی از مراکز باستانی فرهنگ ایران بوده و تاریخ آن به دوران ایلامی، یعنی بیش از چهار هزار سال قبل، باز می‌گردد (خشنود و علیپور، ۱۳۹۸: ۹). در دنیای امروز، با وجود افزایش توجه به گردشگری و اهمیت آن در توسعه اقتصادی، بسیاری از مناطق با جاذبه‌های طبیعی و تاریخی هنوز نتوانسته‌اند به‌طور مؤثر از این منابع بهره‌برداری کنند. یکی از مشکلات اصلی، عدم شناخت کافی از ظرفیت‌های گردشگری و نبود استراتژی‌های منسجم برای توسعه و مدیریت این جاذبه‌ها است (Becken & Mackey, 2017, p.8). همچنین، چالش‌های مربوط به حفظ و نگهداری منابع طبیعی و فرهنگی در برابر فشارهای گردشگری و توسعه شهری، تهدیدی جدی برای این گنجینه‌ها به شمار می‌رود (González et al., 2020, p.7). مسئله اصلی این تحقیق، بررسی پتانسیل‌های طبیعی و تاریخی شهرستان جم و چالش‌های مرتبط با توسعه گردشگری در این منطقه است. شهرستان جم با جاذبه‌های طبیعی نظیر سواحل زیبا، مناطق کوهستانی و آب‌وهوای مناسب و همچنین جاذبه‌های تاریخی مانند آثار باستانی و فرهنگی، دارای پتانسیل بالایی برای جذب گردشگران به شمار می‌آید. لذا محقق در این تحقیق به شناسایی مشکلات و ارائه راهکارهایی برای توسعه گردشگری پایدار در شهرستان جم می‌پردازد تا از ظرفیت‌های طبیعی و تاریخی این منطقه به‌طور مؤثر بهره‌برداری کرده و در نهایت به بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی جامعه محلی کمک کند. هدف این پژوهش بررسی و تحلیل ظرفیت‌ها و فرصت‌های گردشگری در مناطق با جاذبه‌های طبیعی و تاریخی است. این تحقیق به دنبال پاسخ به این سوال است که چگونه می‌توان با بهره‌گیری از این جاذبه‌ها، فرصت‌های جدید و پایدار برای گردشگری ایجاد کرد که هم به رشد اقتصادی کمک کند و هم میراث طبیعی و تاریخی را حفظ نماید. در راستای بررسی دقیق‌تر موضوع تحقیق، سوال کلیدی مطرح می‌شود: آیا آثار تاریخی و جاذبه‌های طبیعی شهرستان جم می‌توانند به عنوان عوامل مؤثر در توسعه گردشگری و افزایش جذب گردشگران داخلی و خارجی شناخته شوند؟ بدین ترتیب محقق در این پژوهش به بررسی و ارزیابی نقش آثار تاریخی و جاذبه‌های طبیعی شهرستان

جم در توسعه گردشگری و افزایش جذب گردشگران می‌پردازد و تلاش می‌کند تا با تقویت اقتصاد محلی، حفظ منابع طبیعی و فرهنگی و ایجاد تعادل میان توسعه گردشگری و حفاظت از محیط‌زیست، به رشد پایدار منطقه کمک کند.

پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر، مطالعات متعددی پیرامون موضوع "گنجینه‌ای از جاذبه‌های طبیعی و تاریخی: فرصت‌های جدید برای گردشگری" انجام شده است که ابتدا به بررسی مطالعات داخلی و سپس خارجی پرداخته می‌شود. نوبخت (۱۴۰۱) در کتاب خود به اهمیت گردشگری شهرستان جم و آثار تاریخی عصر قاجار، مانند منزلگاه‌ها و کاروانسراها، پرداخته است. این نقاط تاریخی به حفظ هویت محلی و جذب گردشگران کمک می‌کنند و مستندسازی آن‌ها می‌تواند بر توسعه گردشگری تأثیر مثبت داشته باشد. مطالعه سلیمی (۱۴۰۰) نتایج این پژوهش بر اهمیت برنامه‌ریزی اصولی برای توسعه گردشگری و تأمین منافع اقتصادی و اجتماعی ساکنان تأکید می‌کند. این مطالعه می‌تواند در موضوع حاضر، که به بررسی گردشگری شهرستان جم و توسعه پایدار آن می‌پردازد، مؤثر باشد؛ زیرا هر دو منطقه با جاذبه‌های طبیعی و نیاز به برنامه‌ریزی اصولی برای بهبود زیرساخت‌ها و منافع اقتصادی روبه‌رو هستند. در پژوهش دیگری احمدی (۱۳۹۷) نشان می‌دهد که اورامانات از نظر زیبایی‌شناسی و ژئومورفولوژیکی در رده بالایی قرار دارد، در حالی که ابعاد اقتصادی آن در وضعیت نامطلوبی است. نتایج بر لزوم شناسایی نقاط مستعد و برنامه‌ریزی علمی برای جذب گردشگر تأکید دارد. این پژوهش می‌تواند به موضوع تحقیق حاضر در زمینه شناسایی و توسعه ظرفیت‌های گردشگری در شهرستان جم کمک کند. در پژوهش خندان و پوراحمد (۱۳۹۴)، به منظور شناسایی توان‌ها و مشکلات موجود در فضای گردشگری کیش و افزایش سهم این صنعت در اقتصاد منطقه صورت گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که با وجود چالش‌ها و تهدیدهای موجود، جزیره کیش دارای فرصت‌ها و پتانسیل‌های مناسبی برای توسعه گردشگری است. این پژوهش می‌تواند به تحقیق حاضر در زمینه شناسایی و توسعه ظرفیت‌های گردشگری در مناطق مشابه کمک کند. نتایج پژوهش کرانی (۱۳۹۳) نشان می‌دهد که منطقه ریجاب با دارا بودن جاذبه‌های طبیعی فراوان مانند آبشارها و جنگل‌ها، پتانسیل بالایی برای جذب گردشگر دارد، اما کمبود زیرساخت‌های مناسب از جمله امکانات رفاهی و بهداشتی، یکی از موانع اصلی توسعه پایدار گردشگری در این منطقه است. پژوهش **Smith & Johnson** (۲۰۲۳) "به بررسی بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی و تأثیر آن بر توسعه اقتصادی و زیست‌محیطی اکوتوریسم و توسعه پایدار" می‌پردازد. ارتباط این مطالعه با تحقیق حاضر بدین صورت است که هر دو به اهمیت منابع طبیعی برای توسعه گردشگری پایدار نهفته است تأکید دارند. مطالعه‌ای توسط **Moreno Duque** (۲۰۲۲) بر اهمیت گردشگری طبیعت در اسپانیا برای تقویت اقتصادهای محلی و پایداری تأکید می‌کند. این مقاله به پتانسیل رشد اقتصادی گردشگری طبیعت و لزوم ادغام آن با سایر اشکال گردشگری می‌پردازد. در مطالعه‌ای دیگر، **Domuschieva-Rogleva et al** (۲۰۲۲) به بررسی نقش میراث طبیعی در تقویت گردشگری سلامت در بلغارستان می‌پردازد و بر توسعه برنامه‌های بهداشتی نوآورانه و اهمیت استراتژی‌های سلامت مرتبط با طبیعت تأکید می‌کند. این تحقیق با مطالعه‌ی حاضر درباره‌ی گردشگری شهرستان جم مرتبط است، زیرا هر دو بر اهمیت منابع طبیعی در توسعه گردشگری پایدار و ایجاد فرصت‌های جدید برای جذب گردشگران تأکید دارند. مشکلات شناسایی شده

مطالعه‌ی Yang & Wall (۲۰۲۱) به بررسی تأثیرات اقتصادی مثبت گردشگری میراثی و چالش‌های مرتبط با آن، مانند تغییرات اجتماعی و تهدیدات حفظ میراث فرهنگی می‌پردازد. Rathore (۲۰۱۲) به بررسی مشکلات مختلف در این حوزه پرداخته و به چالش‌هایی مانند عدم آموزش‌های مرتبط برای افراد محلی، مشکلات زبان، نارسایی قوانین و مقررات، ضعف زیرساخت‌ها، کمبود منابع مالی و کمبود راهنماهای گردشگری اشاره کرده است. پژوهش Hisham, El, Shimy (۲۰۱۱) استراتژی جامع برای توسعه گردشگری را معرفی می‌کند که بر مشارکت جامعه و حفظ مکان‌های تاریخی تأکید دارد. Stephen (۲۰۰۸) به بررسی چالش‌ها و فرصت‌های بازاریابی در گردشگری میراث پرداخته و بر اهمیت جاذبه‌های نوظهور، رویکردهای نوآورانه و مسائل پایداری تأکید می‌کند. نتایج بررسی پیشینه تحقیق در زمینه موضوع تحقیق حاضر نشان می‌دهد که جاذبه‌های طبیعی و تاریخی به‌عنوان منابع مهمی برای توسعه گردشگری در شهرستان جم محسوب می‌شوند. مطالعات مختلف به چالش‌ها و فرصت‌های مرتبط با گردشگری در مناطق مشابه پرداخته و بر لزوم توجه به زیرساخت‌های مناسب، تسهیلات بهداشتی و رفاهی، و برنامه‌ریزی علمی تأکید دارند. در این راستا، شناخت دقیق‌تر جاذبه‌ها و نقاط قوت و ضعف هر منطقه می‌تواند به توسعه استراتژی‌های مؤثر برای بهره‌برداری از منابع طبیعی و تاریخی کمک کند. همچنین، اهمیت مشارکت جامعه محلی و حفظ هویت فرهنگی در کنار توسعه گردشگری پایدار به‌عنوان عواملی کلیدی برای جذب گردشگران و تقویت زیرساخت‌های گردشگری منطقه مورد توجه قرار دارد. این پژوهش‌ها می‌توانند به شناسایی ظرفیت‌های موجود در شهرستان جم و تقویت توسعه پایدار گردشگری در این منطقه یاری رسانند.

مبانی نظری

برای توسعه گردشگری، به‌ویژه در مناطقی با پتانسیل‌های طبیعی و تاریخی، نظریه‌های متعددی وجود دارد که می‌توانند به فهم بهتر این فرآیند و بهینه‌سازی استراتژی‌های توسعه کمک کنند. در زیر به برخی از این نظریه‌ها و ارتباط آن‌ها با تحقیق شما اشاره می‌شود: نظریه توسعه پایدار^۱ به‌عنوان یک رویکرد کلیدی در مدیریت منابع، به‌ویژه در جوامع با پتانسیل‌های طبیعی و تاریخی، می‌تواند به‌طور عمیق‌تری به مطالعه موردی شهرستان جم و توسعه گردشگری آن مرتبط شود. این نظریه بر این ایده تأکید دارد که توسعه اقتصادی باید با حفظ منابع طبیعی و فرهنگی صورت گیرد، تا نه تنها نیازهای حال حاضر برآورده شود، بلکه نسل‌های آینده نیز قادر به استفاده از این منابع باشند. نظریه توسعه پایدار در شهرستان جم، با توجه به منابع طبیعی غنی و جذابیت‌های تاریخی، به بهره‌برداری از این منابع با کمترین آسیب به محیط زیست تأکید دارد (Gonzalez et al., 2018, p.8). همچنین، گردشگری پایدار با حفظ و ترویج میراث فرهنگی و برگزاری رویدادهای فرهنگی و آموزشی، به درک بهتر ارزش‌های تاریخی و فرهنگ محلی کمک می‌کند (Richards, 2018, p. 6). در نهایت، این نظریه با ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار و توسعه صنایع مرتبط، به بهبود اقتصاد محلی و حفظ منابع و فرهنگ بومی اشاره دارد (Sharpley, 2014, p.9). نظریه گردشگری اکوتوریسم تأکید دارد که گردشگری باید با منافع اکوسیستم‌ها و جوامع هم‌راستا باشد (Routledge and Wiley, 2014, p.3). دیدگاه گردشگری پایدار به واکنش به تأثیرات منفی احتمالی گردشگری بر محیط زیست، فرهنگ و اقتصاد محلی، و همچنین به تأمین بهره‌وری

¹ Sustainable development

بلندمدت از منابع گردشگری، تقویت توازن بین اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی در گردشگری می‌پردازد (Hall and Gössling, 2013, p.7). نظریه جاذبه‌های گردشگری^۱ تأکید دارد که منابع طبیعی و تاریخی، به‌عنوان نیروی محرکه‌ای برای جذب گردشگران، نقش مهمی در توسعه گردشگری ایفا می‌کنند. در شهرستان جم، جاذبه‌های طبیعی و تاریخی به‌عنوان عناصر کلیدی در جذب گردشگران داخلی و خارجی می‌توانند عمل کنند. این نظریه به تحلیل نقش این جاذبه‌ها در تقویت اقتصاد محلی و ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار می‌پردازد. توسعه گردشگری با محوریت جاذبه‌های منطقه، می‌تواند به ارتقای زیرساخت‌های گردشگری و بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی و فرهنگی کمک کند (Smith, 2019, p. 11; Poria et al., 2006, p. 4). نظریه سرمایه‌گذاری اجتماعی^۲ بر اهمیت ایجاد و توسعه زیرساخت‌ها و خدمات اجتماعی به‌عنوان محرک اصلی در توسعه گردشگری تأکید دارد. این نظریه مطرح می‌کند که سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌هایی مانند راه‌ها، اقامتگاه‌ها، خدمات بهداشتی و سایر تسهیلات مرتبط، می‌تواند به‌طور مستقیم بر جذب گردشگران تأثیرگذار باشد و کیفیت تجربه آنان را بهبود بخشد. در شهرستان جم، این سرمایه‌گذاری‌ها نه تنها به ارتقای گردشگری منطقه کمک می‌کند، بلکه موجب افزایش اشتغال و بهبود معیشت جوامع محلی نیز می‌شود (Bramwell, 2015, p. 6; Hall & Page, 2014, p. 9). توسعه گردشگری تأکید دارد و به حفظ این منابع نیز می‌پردازد. نظریه‌های توسعه پایدار، اکوتوریسم، جاذبه‌های گردشگری و سرمایه‌گذاری اجتماعی به اهمیت توازن بین نیازهای اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی اشاره دارند. مجموع این نظریه‌ها می‌توانند به توسعه گردشگری پایدار و متوازن در شهرستان جم و مناطق مشابه کمک کنند.

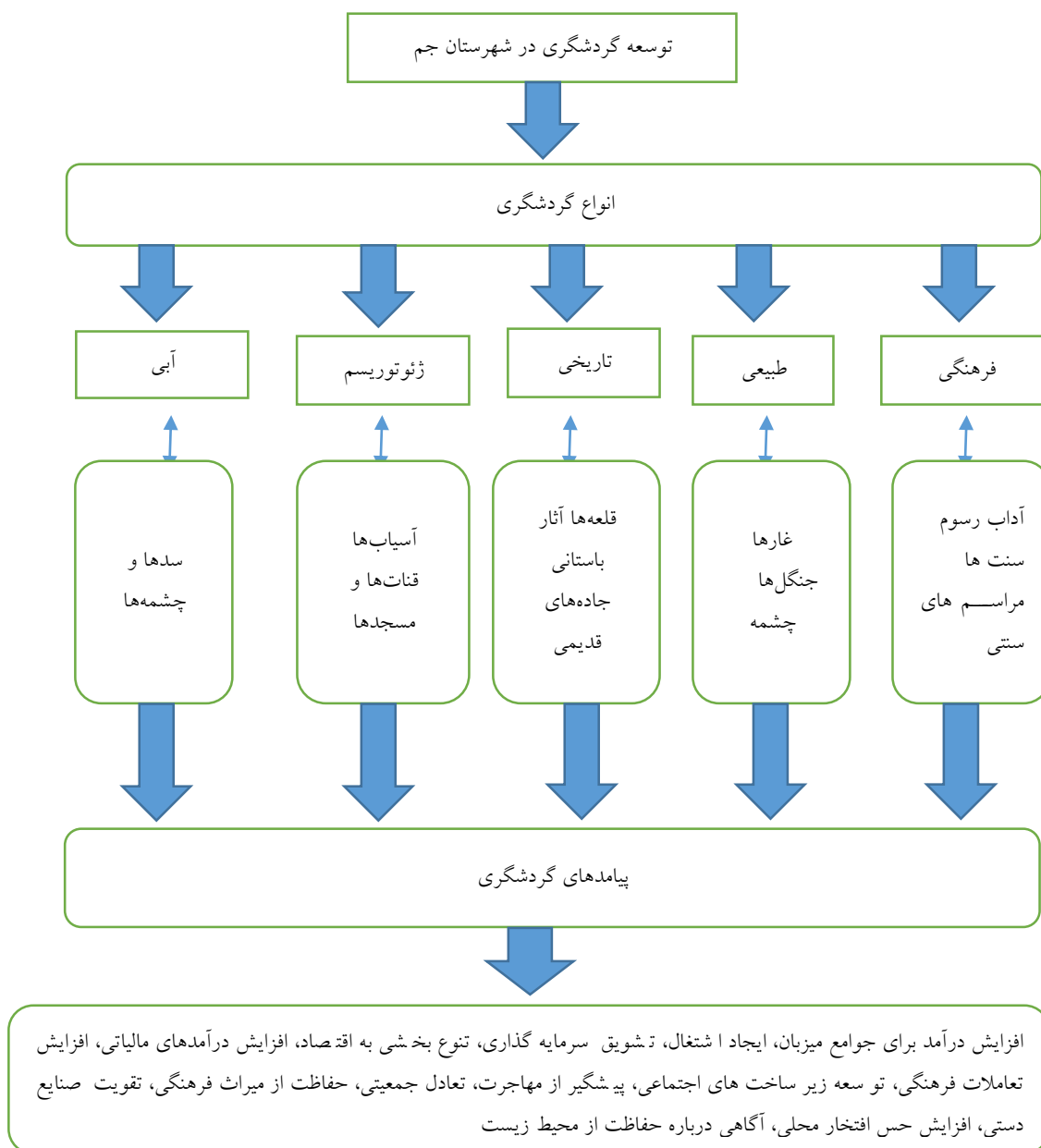
روش‌شناسی تحقیق

روش پژوهش حاضر به صورت توصیفی و تحلیلی طراحی شده و از لحاظ هدف، ماهیت آن کاربردی است. در این پژوهش ابتدا با بهره‌گیری از واژه‌های کلیدی مانند گردشگری، پتانسیل، اکوتوریسم و پدیده‌های طبیعی، شهرستان جم به جست‌وجو در پایگاه‌های اطلاعاتی اینترنتی و کتابخانه‌ای پرداخته و منابع منتشر شده را جمع‌آوری سپس اطلاعات جمع‌آوری شده دسته‌بندی و مطالعات لازم انجام شد. نقشه‌های مربوط به موقعیت جغرافیایی استان بوشهر، شهرستان‌های آن، و دهستان‌ها و روستاهای شهرستان جم با استفاده از نرم‌افزار ArcGIS ترسیم گردید. به‌علاوه، پتانسیل‌های گردشگری روستاهای شهرستان جم با استفاده از Google Earth مکان‌یابی شده و شیب فایل‌ها با استفاده از ArcGIS تهیه گردید. اطلاعات گردآوری شده از نوع اسنادی و میدانی است و هدف از این کار، فراهم آوردن پایه‌ای نظری قوی برای تحلیل پتانسیل‌های گردشگری شهرستان جم و بررسی ویژگی‌های جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی آن است. داده‌های اسنادی داده‌های مرتبط با گردشگری و اکوتوریسم شامل اطلاعات مربوط به جاذبه‌های گردشگری و زیرساخت‌های موجود، که از مقالات علمی، کتاب‌های مرجع و گزارش‌های سازمان‌های مرتبط با توسعه گردشگری استخراج شده است. این داده‌ها نقش مهمی در شناسایی و تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های پیش‌روی توسعه گردشگری شهرستان جم دارند. از این طریق

¹ Theory of Tourist Attractions

² Theory of Social Investment

بررسی و تحلیل این اطلاعات به شناخت دقیق‌تری از منطقه و نقاط قوت و ضعف آن برای توسعه گردشگری انجام گرفت. در راستای انجام تحقیق از روش‌های متنوعی برای جمع‌آوری داده‌های میدانی استفاده شد. مشاهده و مستندسازی مستقیم: از طریق بازدیدهای میدانی به جاذبه‌های طبیعی و تاریخی شهرستان جم، داده‌های دقیقی جمع‌آوری شد. تحلیل نقشه‌ها: استفاده از نقشه‌های جغرافیایی و تصاویر ماهواره‌ای برای ارزیابی تأثیرات توسعه گردشگری نیز بررسی شد. مطالعه اسناد تاریخی: برای درک بهتر تاریخچه و اهمیت جاذبه‌های تاریخی شهرستان جم، اسناد تاریخی، کتاب‌ها و نوشته‌های محلی مورد بررسی قرار گرفتند. روش‌های مذکور باعث شد تا داده‌های جامعی برای تحقیق جمع‌آوری و تحلیلی دقیق از فرصت‌های جدید برای گردشگری در شهرستان جم ارائه شود. در نهایت تجزیه و تحلیل اطلاعات گردآوری‌شده به صورت توصیفی و تحلیلی انجام شده است.

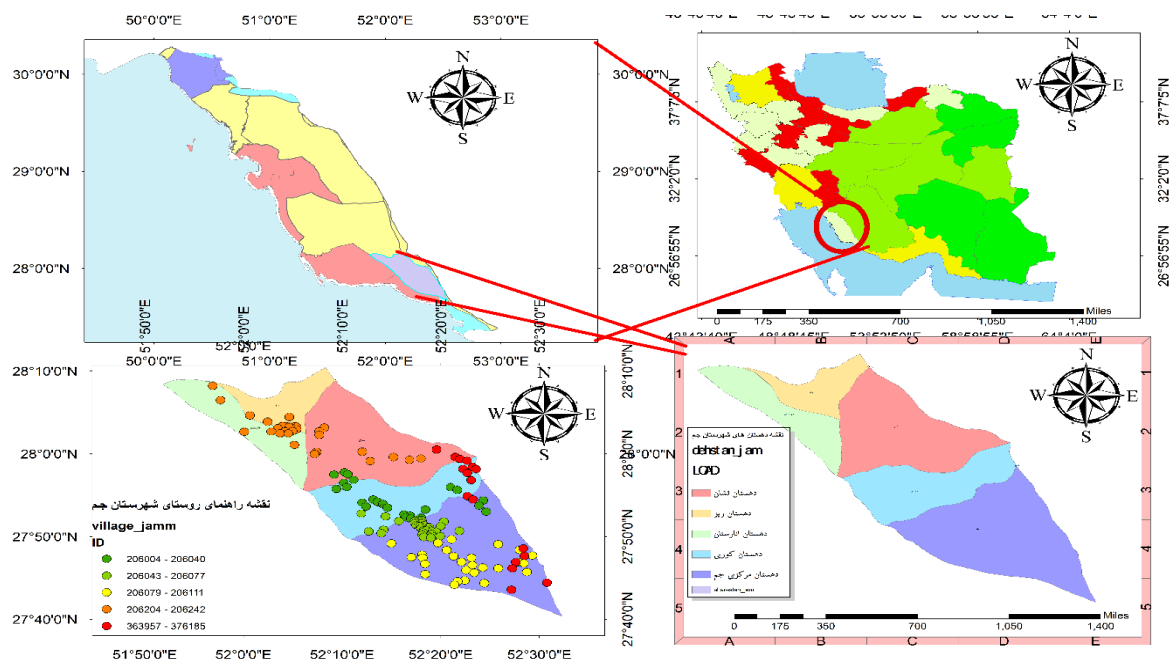

شکل ۱- مدل مفهومی تحقیق

معرفی منطقه مورد مطالعه

شهرستان جم، نهمین شهرستان استان بوشهر، در ۲۷۰ کیلومتری جنوب شرقی مرکز استان واقع شده است. این شهرستان از شمال به شهرستان‌های فیروزآباد و دشتی، از جنوب به شهرستان کنگان، از شرق به شهرستان مهر در استان فارس، و از غرب به شهرستان‌های دیر و کنگان محدود می‌شود. ارتفاع شهرستان جم از سطح دریا بین ۸۰۰ تا ۸۵۰ متر متغیر است و به‌طور کلی دارای آب‌وهوای خشک و نسبتاً خنک است که آن را نسبت به سایر نقاط استان بوشهر از نظر اقلیمی مناسب‌تر می‌سازد. شهرستان جم با مساحتی معادل ۱۹۵۰ کیلومترمربع، حدود ۸ درصد از مساحت کل استان بوشهر را به خود اختصاص داده است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان بوشهر، ۱۳۹۵: ۲۱). لایه‌های زمین‌شناسی شهرستان جم شامل مارن‌های سیلتی، کنگلومراهای سخت و سنگ‌آهک با بستر متوسط تا عظیم در ناحیه‌ی یال شمالی طاقدیس نمک است. این منطقه کوهستانی با بریدگی و فرسایش زیاد، عمدتاً از مارن‌های آهکی و گچی تشکیل شده و شیب آن بین ۴۰ تا ۸۰ درصد متغیر است. این ویژگی‌ها به شکل‌گیری اشکال متنوع ژئو توریسم در شهرستان جم کمک کرده است (پاشایی، ۱۳۹۹، به نقل از ابراهیمی، ۱۳۸۳: ۸۷). پیشینه سکونت در شهرستان جم به عصر پارینه‌سنگی میانی و دوره‌های نئاندرتال بازمی‌گردد. حدود ۷۰۰۰ سال پیش، زیستگاه‌های توسعه‌یافته‌ای در دشت گله‌دار و حوزه لامرد وجود داشت. مردم این دوره در کشاورزی و مدیریت منابع آب مهارت داشتند. آثار تاریخی مانند سفال‌های دست‌ساز از مناطق اطراف نشان می‌دهد که شهرستان جم به عنوان مرکز سکونت و ارتباط با نواحی دیگر عمل کرده است (نویخت، ۱۴۰۱: ۲۴۸).

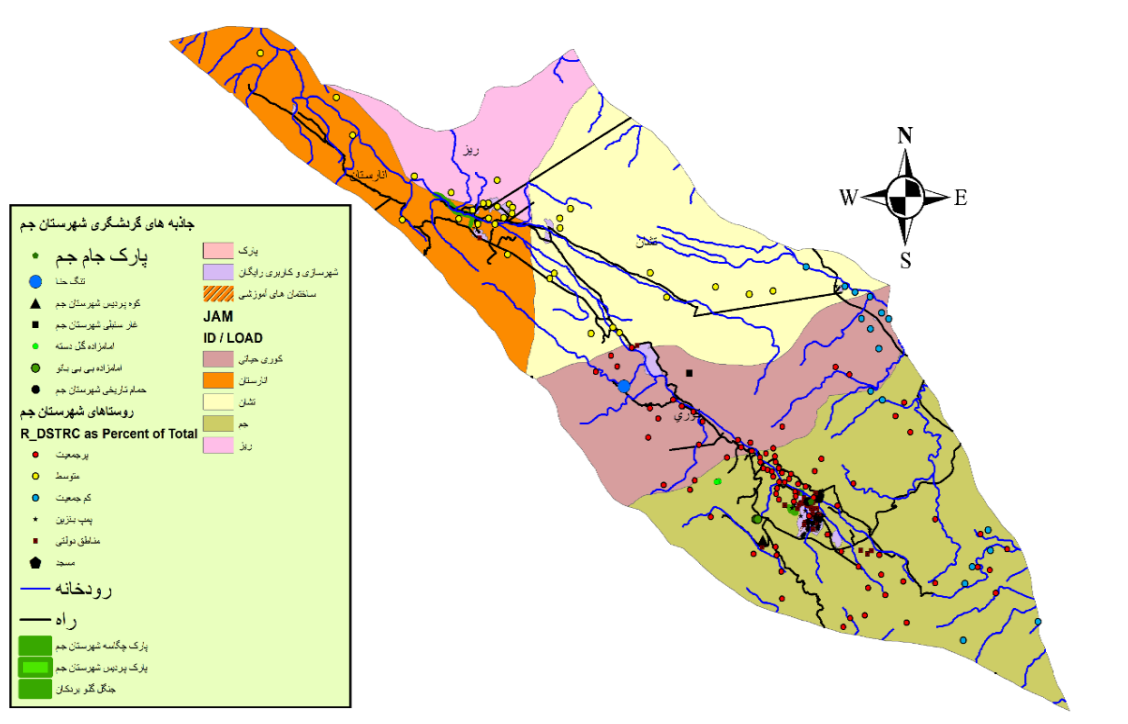

شکل شماره ۲: موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

مأخذ: نگارنده ۱۴۰۳

بحث و یافته‌ها

در شهرستان جم به دلیل پروژه‌های نفت و گاز و توسعه شهرک‌های مسکونی در سال‌های اخیر شاهد افزایش جمعیت بوده است. جم به‌عنوان معتدل‌ترین و خوش‌آب‌وهواترین شهرستان استان بوشهر شناخته می‌شود و از مرکز استان ۲۶۵ کیلومتر فاصله دارد. تعداد جاذبه‌های تاریخی شهرستان جم به دو دسته تقسیم می‌شود: ۴۴ مورد شناسایی نشده و ۲۰ مورد ثبت شده است. منطقه تپه چگاسه، که به‌عنوان یک مقصد گردشگری در سفر هیئت دولت به استان بوشهر تأیید شده است، در شهرستان جم واقع شده و پتانسیل بالایی برای سرمایه‌گذاری در تأسیسات گردشگری دارد. جاذبه‌های گردشگری این منطقه شامل کوه پدری، سازه‌های آبی، نخلستان‌ها، جنگل‌ها و آرامگاه فاضل جمی می‌شود (اداره کل میراث‌فرهنگی استان بوشهر، ۱۳۹۸: ۷).

شکل شماره ۳: جاذبه‌های گردشگری شهرستان جم

مأخذ نگارنده، ۱۴۰۳

غار آدم در نزدیکی کوه پدری واقع شده است. هرچند پیشینه روستاهای چاهه و دره پلنگی که در شرق کوه قرار دارند، به‌طور کامل مشخص نیست، اما نشانه‌هایی از زندگی غارنشینی و فسیل‌های بسیار قدیمی در این منطقه یافت شده است. کوهستان‌های اطراف کوه جم، که به‌گونه‌ای مانند جامی عظیم به نظر می‌رسند، بیننده را تحت تأثیر عظمت و زیبایی خود قرار می‌دهند. در این کوه‌ها، در چندین نقطه، دیوارهای سنگی صیقلی به‌وجود آمده‌اند که ساکنان قدیمی جم از آن‌ها به‌عنوان "چرم آینه" یاد می‌کنند (تریپ یار، ۱۴۰۱: ۵). غار سنبل: یکی دیگر از غارهای زیبای شهرستان جم، غار سنبل است که در نزدیکی روستای کوری حیاتی واقع شده و دارای آب و قندیل‌های بسیار زیبا می‌باشد (استان‌شناسی بوشهر، ۱۳۹۷: ۴۶). یکی از جاذبه‌های گردشگری برجسته شهرستان جم، جنگل گلوبردکان در بخش ریز است. این جنگل با

مساحت ۵۰ هکتار به‌عنوان نگین سبز شهرستان شناخته می‌شود و دارای درختان سایه‌گستر با ارتفاع تا ۱۵ متر و قطر تا ۷۰ سانتی‌متر است. این منطقه، به‌ویژه به‌دلیل پوشش انبوه درختان و رودخانه تقریباً دائمی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. گیاهان غالب در این جنگل شامل گز، خرزهره، بنگرو، بید، نی و کهور دره‌ای هستند (احمدی، ۱۳۹۶: ۴). همچنین این منطقه دارای پتانسیل و زمینه سرمایه‌گذاری برای ایجاد تأسیسات گردشگری از جمله هتل، اردوگاه اقامتی و فضاهای خدماتی و رفاهی می‌باشد (اداره کل میراث‌فرهنگی استان بوشهر، ۱۳۹۸: ۲۴). چشمه ماخو: این منطقه دارای سوز آبی عمیق و به رنگ سبز در میان شکاف کوه‌های منسوب به منطقه ماخو است. تخته‌سنگ‌هایی صاف موسوم به چرم، که در دل خود درختانی برآمده از سنگ و خزه‌های آویزان و همچنین آبشاری باریک و دائمی در این منطقه واقع است، به دلیل قرار گرفتن در دل کوه‌ها هوایی بسیار خنک دارد. غار تل ۳: این غار با قدمتی از دوران پارینه‌سنگی، در تاریخ ۱۸ شهریور ۱۳۸۷ به شماره ثبت ۲۳۳۱۸ به‌عنوان اثر ملی ثبت شده و در ۶ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان جم و ۲۰۰ متر مشرق روستای چاه واقع است (همان منبع قبلی، ۱۴۰۱: ۱۲).

شکل شماره ۴: مهمترین جاذبه‌های طبیعی و تاریخی گردشگری شهرستان جم

شهرستان جم با دارا بودن آثار تاریخی متنوع، به‌ویژه از دوره ساسانیان، به‌عنوان یکی از نقاط مهم فرهنگی و تاریخی ایران شناخته می‌شود. در ادامه به معرفی این آثار پرداخته می‌شود: برکه تل قلعه: این اثر مربوط به دوره ساسانیان است و در شهرستان جم، بخش مرکزی، دهستان تشان، ۵۰۰ متری جنوب روستای بهارستان واقع شده است. برکه تل قلعه در تاریخ

¹ *Populus euphratica*

² *Tamarix mascatensis*

³ *Nerium indicum*

^۴ *Phragmites australis*

۱۸ شهریور ۱۳۸۷ با شماره ثبت ۲۳۳۲۴ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. بند گلو کلات: این بند نیز مربوط به دوره ساسانیان است و در شهرستان جم، بخش مرکزی، دهستان هنگدان، روستای گلو کلات واقع شده و در تاریخ ۲۵ آبان ۱۳۸۷ با شماره ثبت ۲۳۸۱۵ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. سیل‌بند چم چشمه: این اثر از دوره ساسانیان و سده‌های اولیه و میانه دوره‌های تاریخی پس از اسلام است و در شهرستان جم، بخش ریز، دهستان تشان، روستای چم چشمه قرار دارد. این سیل‌بند در تاریخ ۲۵ آبان ۱۳۸۷ با شماره ثبت ۲۳۸۱۴ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. برکه نیشتر: این برکه نیز مربوط به دوره ساسانیان است و در شهرستان جم، بخش ریز، دهستان تشان، ۴۰۰ متری شمال غربی روستای تل قلعه واقع شده و در تاریخ ۱۸ شهریورماه ۱۳۸۷ با شماره ثبت ۲۳۳۲۲ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. قنات پدری: این قنات که مربوط به دوره ساسانیان است، در شهرستان جم، بخش مرکزی، دهستان جم، روستای پدری واقع شده و در تاریخ ۲۵ آبان‌ماه ۱۳۸۷ با شماره ثبت ۲۳۸۱۸ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. سیل‌بند کوری: این سیل‌بند نیز مربوط به دوره ساسانیان است و در شهرستان جم، بخش مرکزی، دهستان کوری، روستای کوری واقع شده و در تاریخ ۲۵ آبان‌ماه ۱۳۸۷ با شماره ثبت ۲۳۸۱۴ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است (برنامه آمایش استان بوشهر، ۱۳۹۶: ۱۰۷). جاذبه‌های گردشگری دیگر: از دیگر نقاط دیدنی شهرستان جم می‌توان به مناظر زیبای گود لَح (چشم‌اندازهایی زیبا در پشت روستای بهرباغ)، حمام قاجاریه، آسیاب علی‌آباد، رشته قنات قره چناق، تنگ حنا، بنو تنگمان و دره زیبای مجاور روستای دره پلنگی اشاره کرد (مجله گردشگری، ۱۳۹۷: ۴). آسیاب تاریخی حریمی اناری و تراشه‌های سنگی سورگو: این آثار در انارستان واقع شده و نشان‌دهنده پیشینه تاریخی و فرهنگی این منطقه هستند. پیر گلدسته: بررسی‌ها در این منطقه نشان از وجود قندیل‌های زیبا و آبگیرهای خروشان در فصل بهار دارد. همچنین، چشمه آب شیرین و اشکال کارستی در این ناحیه به چشم می‌خورد. مسجد جامع ریز: این مسجد متعلق به دوره قاجاریه و واقع در شهر ریز شهرستان جم است. این بنا در تاریخ ۸ دی‌ماه ۱۳۹۰ با شماره ثبت ۳۱۷۱۵ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده است (همان منبع قبلی، ۱۳۹۶: ۱۳۵). ظرف‌های سنگی سه چاه: در جنوب شرقی شهرستان جم، ابزارهای سنگی موسوم به "سه چاه" یافت شده‌اند که قدمتی طولانی دارند. این ظرف‌ها به‌ویژه با نظام شبانی مرتبط هستند و از سنگ‌های مقاوم به ابعاد ۱ در ۱٫۵ متر ساخته شده‌اند. آثار تراشکاری بر روی آن‌ها با ابزارهای دستی مشهود است و ظرفیت آن‌ها حدود ۲۰۰ لیتر و وزن هر کدام ۱ تن است. ظرف‌های سنگی چاه دراز: در ارتفاع بالای ۱۰۰۰ متر، در مکان موسوم به "چاه دراز"، ابزارهای سنگی در کنار چاه‌ها قرار دارند. این ابزارها برای تأمین آب شرب انسان یا دام‌ها استفاده می‌شدند و به دلیل فرسودگی، با پوشش ساروج ترمیم و مرمت شده‌اند (نوبخت، ۱۳۹۴: ۲۰۳).

جدول شماره ۱- پروژه‌های مهم و تأثیرگذار گردشگری و فرهنگی در شهرستان جم

<p>۱- نام پروژه: ایجاد اردوگاه گردشگری شهر جم</p> <p>۲- دلایل و ضرورت از اجرای طرح: اردوگاههای گردشگری جهت خدمات رسانی به گردشگران داخلی و خارجی با خدماتی از جمله اقامتی، پذیرایی، تفریحی، ورزشی، فرهنگی و ... تأسیس می‌گردد.</p> <p>افزایش گردشگران به استان و موجب اشتغال و افزایش مشاغل خرد در ایام سفر می‌باشد.</p> <p>امکان‌سنجی و تعیین مکان جهت استقرار اردوگاه‌ها در استان.</p>	<p>۱- نام پروژه: ایجاد کارگاه گلیم بافی شهر جم</p> <p>۲- دلایل و ضرورت از اجرای طرح: توسعه صنایع دستی در استان و توانمند سازی جوامع محلی جهت تولیدات صنایع دستی و اشتغال زایی از اهداف اصلی طرح می باشد .</p> <p>ایجاد کارگاه‌های صنایع دستی علاوه بر ترویج این صنعت موجب افزایش تولیدات و محصولات صنایع دستی منجر خواهد شد و نیز موجب اشتغال جوانان و جوامع روستایی و شهری در این صنعت می‌باشد.</p>
	<p>نام پروژه: ایجاد کمپ گردشگری شهر جم</p> <p>دلایل و ضرورت اجرای طرح: کمپ‌ها و اردوگاه‌های گردشگری مکان‌های مناسب برای اقامت قشر متوسط گردشگران هستند. با توجه به افزایش گردشگران داخلی به استان، این کمپ‌ها می‌توانند به راحتی اسکان آن‌ها را فراهم کنند و در نتیجه اشتغال و مشاغل خرد را در ایام سفر افزایش دهند.</p>

مأخذ، اداره کل میراث فرهنگی، استان بوشهر، ۱۴۰۱

قلعه کوه پدري: بزرگ‌ترین قلعه در شهرستان جم، قلعه پدري در جنوب غربی این شهرستان واقع شده و از لحاظ جغرافیایی از کوه‌های اطراف جداست. این قلعه از ابتدای روستای پدري تا پوزه هورد امتداد دارد و در این منطقه منابع آبی، از جمله قنات پدري، وجود دارد. وسعت چند هکتاری قلعه نشان‌دهنده اهمیت تاریخی آن در حفاظت و اداره شهر جم است. با ارتفاع حدود ۱۴۰۰ متر از سطح دریا، قلعه پدري تسلط زیادی بر منطقه و خلیج فارس داشته و در دوره‌های مختلف تاریخی، از جمله هخامنشیان، ساسانیان، و آل بویه، نقش مهمی در ارتباط تجاری و نظامی ایفا کرده است. این قلعه کوهستانی دارای دیواره‌های محافظتی، خانه‌های مسکونی، و سیستم‌های تأمین آب شامل کاریز و سدسازی است. ویژگی‌های دیگر قلعه شامل گودی‌های طبیعی برای حفظ آب و وجود بیش از ۱۲۰ نوع بناست. برج بادام، یکی از برج‌های به‌جامانده از قلعه، به‌خاطر استفاده از ملاط ساروج و سنگ‌های سخت، دارای استحکام بالایی است. همچنین، گای لسترنج در کتاب خود از قلعه‌ای عظیم به نام سمیران در جم یاد کرده است (نوبخت، ۱۳۹۲: ۸۰). قلعه سی سواران: یکی دیگر از قلعه‌های تاریخی شهرستان جم، قلعه سی سواران است که به‌دلیل نقش دفاعی و نظامی‌اش شناخته می‌شود. این قلعه در ۵ کیلومتری روستای بهارستان واقع شده و تنها مسیر ارتباطی شهرستان جم به استان فارس و شهرستان مهر از نزدیکی آن عبور می‌کند. نام قلعه از تعداد سوارانی که در آن مستقر بوده‌اند، گرفته شده، هرچند احتمالاً تعداد واقعی کمتر از روایت‌های سی هزار یا سیصد و سی هزار سوار بوده است. قلعه سی سواران به‌عنوان یک قلعه کوهستانی در

نزدیکی جاده سنگ‌فرش ساسانی قرار داشته و نقش مهمی در تأمین امنیت این مسیر باستانی ایفا می‌کرده است. ویژگی‌های بارز قلعه شامل پرتگاه‌های عمیق اطراف آن است که موقعیت غیرقابل نفوذی ایجاد کرده و تنها یک راه باریک در ضلع جنوبی برای دسترسی به قلعه وجود دارد. تأمین آب در قلعه به وسیله چاهی با قطر حدود سه و نیم متر و عمق حدود ۵۰ تا ۷۰ متر که در ضلع غربی حفر شده، صورت می‌گرفت. این چاه به مرور زمان پر شده است. یکی از کاربردهای اصلی قلعه سی سواران در زمان هجوم ترکان قشقایی بوده است. دیوارهای قلعه با سنگ و ساروج و با رعایت اصول معماری ساخته شده و چهار برج نگهبانی در چهار گوشه دیوار قلعه تعبیه شده است. در نزدیکی قلعه، دو چشمه آب شیرین به نام‌های چله‌گرگ و خنگک وجود دارد و اطراف آن با درختان نخل، بنگرو، نی، بنه، انجیر کوهی و کیجو پوشیده شده است. پرندگان بومی مانند کبک و تیهو نیز در این منطقه به وفور مشاهده می‌شوند (نوبخت، ۱۳۹۲: ۳۲۱-۳۲۷). قلعه هرمی: قلعه هرمی، واقع در مسیر جاده سیراف به جم، به‌عنوان یک قلعه دفاعی مهم ساخته شده است. این قلعه بر روی گذرگاه‌های استراتژیک چون کل‌های ماری، برزنک، و پدری تسلط داشته و نقش کلیدی در تأمین امنیت برای بازرگانان و مسافران ایفا کرده است. با موقعیت استراتژیک خود، قلعه هرمی در گذشته به‌عنوان یک نقطه مهم در ثبات جاده سنگ‌فرش ساسانی عمل کرده و از سنگ و آهک ساروج ساخته شده است (نوبخت، ۱۳۹۲: ۱۴۲). راه سنگ‌فرشی سیراف به جم و فیروزآباد در دوران ساسانیان: جاده سنگ‌فرش ساسانی یکی از مسیرهای تاریخی است که در دوره اسلامی نیز برای ارتباط بین سیراف و سایر مناطق به کار می‌رفته است. این جاده، به‌عنوان یک مسیر قافله‌رو برای حمل و نقل کالا، تجارت و در برخی موارد مقاصد نظامی، قدمتی به دوران هخامنشیان دارد. اگرچه در دوران ساسانیان و قرون اولیه اسلامی به اهمیت ویژه‌ای دست نیافت، اما همچنان نشان‌دهنده ارزش آن در تاریخ باستان است. در شهرستان جم، چندین اثر تاریخی از دوره‌های مختلف به چشم می‌خورد: قلعه کورو: واقع در جنوب غربی شهرستان، متعلق به دوران ساسانیان با مساحتی حدود نیم هکتار، دارای سازه‌های کاریز و استخر آب که به‌عنوان سکونتگاه نیز استفاده می‌شده است. کاروان‌سرای خانقاه: در همان منطقه و از دوران ساسانیان، با ملات گچ و ساروج ساخته شده و دارای دو استخر آب به مساحت ۴۰۰ مترمربع است. گورستان باستانی مورکشتی و استخر آب: در غرب روستای غربه و مربوط به دوران ساسانیان، برای دفن اجساد استفاده می‌شده است. مله نرک (اناری): در غرب شهرستان و متعلق به دوره ساسانیان. قلعه پوز هودو (هفتواد): در جنوب روستای کوهچر با دو استخر آب بر بالای قله کوه و با کارکرد نظامی. ارگ حکومتی تپه چگاسه: در مرکز شهرستان، که از زمان ساسانیان به‌عنوان مقر حکومتی استفاده می‌شده است. قلعه ضحاک: واقع در روستای گیر کلات و مربوط به دوره پیشدادیان، دارای آب‌انبار و دیواره‌های حفاظتی. قلعه کو‌چیکو و گوتو: در فاصله ۵۰۰ متری از یکدیگر در روستای بید خوار، با استخر آب، دیواره‌های حفاظتی و خانه‌هایی به مساحت حدود نیم هکتار و متعلق به دوران ساسانیان. کاروان‌سرای گود ورامین: در جنوب غربی شهرستان و در مسیر جاده سنگ‌فرش ساسانی از سیراف به فیروزآباد واقع شده است. این آثار تاریخی نه تنها گواهی بر فعالیت‌های تجاری و نظامی در گذشته است، بلکه نشان‌دهنده تمدن و فرهنگ غنی این منطقه نیز می‌باشد.

جدول شماره ۲- جاذبه‌های تاریخی شهرستان جم

نام اثر	دوره تاریخی	سال	آدرس
برکه تل قلعه	ساسانی	۱۳۸۷/۰۶/۱۸	شهرستان جم - بخش مرکزی - دهستان تشان - ۵۱۱ م جنوب روستای بهارستان
سیل بند جم چشمه	ساسانی	۱۳۸۷/۰۸/۲۵	شهرستان جم - بخش ریز - دهستان تشان - روستای جم چشمه
بند گلو کلات	ساسانی	۱۳۸۷/۰۸/۲۵	شهرستان جم - بخش مرکزی دهستان کوری روستای گلو کلات
قنات پدری	ساسانی	۱۳۸۷/۰۸/۲۵	شهرستان جم - بخش مرکزی - دهستان جم - روستای پدری
سیل بند کوری	ساسانی	۱۳۸۷/۰۸/۲۵	شهرستان جم - بخش مرکزی دهستان کوری - روستای کوری
آسیاب آبی بنگو	ساسانی	۱۳۸۸/۱۱/۱۳	شهرستان جم ، بخش ریز ، دهستان تشان ، روستای بنگو
برکه دشت اندی	ساسانی	۱۳۸۸/۱۱/۱۳	شهرستان جم ، بخش مرکزی ، دهستان انارستان ، شهر ریز
آسیاب آبی میر معما	ساسانی	۱۳۸۸/۱۱/۱۳	شهرستان جم، بخش مرکزی ، دهستان کوری ، روستای میر معما
آسیاب آبی دایو	ساسانی	۱۳۸۸/۱۱/۱۳	شهرستان جم ، بخش مرکزی، دهستان کوری ، روستای دایو
قلعه شاه جمشید	ساسانی	۱۳۸۸/۱۱/۱۳	شهرستان جم، بخش مرکزی، دهستان گوری، روستای گیر کلات
برکه میر معما	ساسانی	۱۳۸۸/۱۱/۱۳	شهرستان جم ، بخش مرکزی، دهستان کوری ، روستای میر معما
سد چاه وند	ساسانی	۱۳۸۸/۱۱/۱۳	شهرستان جم ، بخش مرکزی ، دهستان کوری ، روستای پدری
قلعه سی سواران	ساسانی	۱۳۸۸/۱۱/۱۳	شهرستان جم ، بخش مرکزی، دهستان جم ، روستای بهارستان
سد دایو	ساسانی	۱۳۸۸/۱۱/۱۳	شهرستان جم ، بخش مرکزی، دهستان کوری ، روستای دایو
قنات‌های کتو تشان	ساسانی	۱۳۸۸/۱۱/۱۳	شهرستان جم ، بخش ریز ، دهستان تشان ، روستای تشان

مأخذ: طرح جامع گردشگر استان بوشهر، ۱۳۸۱

چرم آینه: جام جمشیدی: چرم آینه یکی از عوارض طبیعی منحصر به فرد و دارای اهمیت تاریخی در منطقه جم است. این سطح صاف و براق، که به عنوان یک ویژگی طبیعی شناخته می‌شود، در موقعیت جغرافیایی‌ای واقع شده که پشت به دشت جم قرار دارد. چرم آینه به عنوان یک عارضه طبیعی، در طول تاریخ نقش مهمی در هدایت و راهیابی ایفا کرده است. این سطح وسیع و هموار، مانند یک مجسمه عظیم و به شکل یک فانوس بزرگ عمل می‌کند و برای دریانوردان سیرافی در دریا راهگشاست. سطح چرم آینه به طور کامل صاف است و انعکاس نور خورشید بر روی آن به گونه‌ای است که امکان جهت‌یابی از فواصل بسیار دور را فراهم می‌آورد. این ویژگی نه تنها برای دریانوردان مهم بوده بلکه به عنوان نشانه‌ای از جغرافیای فرهنگی و تاریخی این منطقه نیز به شمار می‌آید (نوبخت، ۱۳۹۳: ۲۳۵-۲۴۰). چرم آینه به دلیل نقش خود در هدایت مسیرها و راهیابی، نمایانگر ارتباط نزدیک انسان‌ها با محیط طبیعی و استفاده از ویژگی‌های آن در زندگی روزمره است. آب نقش بی‌نظیری در شکل‌گیری تمدن‌ها داشته و این اهمیت به وضوح در سدهای تاریخی، چشمه‌های آب و قنات‌های شهرستان جم نمایان است. این شهرستان دارای مجموعه‌ای از سدها و چشمه‌های تاریخی است که تأثیر بسزایی در توسعه و شکل‌گیری تمدن‌ها ایفا کرده‌اند. این منابع آبی شامل سد غربه است که در روستای غربه متعلق به دوره ساسانیان قرار دارد، و سد دوتو ولی که در شرق روستای دوتو ولی واقع شده است. همچنین سد کوهچر در غرب روستای کوهچر و سد بینچیشکو در روستای گیر کلات قرار دارند. چشمه‌ها نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. چشمه بنو حرمی در جنوب غربی شهرستان جم واقع شده و دارای آب شیرین با دبی ۵ اینچ بر ثانیه است. چشمه آب بیدپیه در جنوب شرقی شهرستان با دبی ۴ اینچ بر ثانیه قرار دارد، و چشمه آب مکو در جنوب شرقی روستای مکو واقع شده است. همچنین چشمه آب پیه در شمال شرقی شهرستان، چشمه آب خانچه در شرق شهرستان، و چشمه آب اروانه در جنوب شهرستان نیز جزو این منابع آبی به شمار می‌روند. چشمه آب پیر بیراه در روستای آبگرمک، چشمه آب (گولو) در روستای دره چاه، و چشمه آبگرم موخو واقع در روستای سرچشمه با خاصیت درمانی و آب گوگردی، از دیگر چشمه‌های این منطقه هستند. چشمه تنگ او دول در روستای سرچشمه و چشمه حرمی اناری نیز از دیگر منابع آبی شهرستان هستند. همچنین چشمه بنو تنگمان، چشمه روستای بنگو در بخش ریز، چشمه آب موردی در روستای انارستان، چشمه آب آهنجت در شهر انارستان، چشمه آب کرویزو در روستای مکو، و چشمه آب کوهچر با دبی ۷ اینچ نیز در این منطقه وجود دارند. قنات‌های شهرستان جم با توجه به جنس سنگ و لایه‌های خاک به دو دسته کوهستانی و دشتی تقسیم می‌شوند. از قنات‌های کوهستانی می‌توان به قنات پدری در روستای پدری اشاره کرد که متعلق به دوره ساسانیان بوده و دارای آب شیرین با دبی ۲ اینچ است و هنوز هم فعال است. همچنین دو چاه مربوط به دوره شاه جمشید در این روستا وجود دارد. قنات آب تلخو در روستای غربه با دبی ۲ اینچ و طول ۳۰۰ متر و همچنین قنات آب شیرینو در روستای غربه با دو قنات کوهستانی به طول ۲۰۰ متر و میله قناتی کمتر از ۵۰۰ متر نیز به دوره شاه جمشید برمی‌گردند. قنات طوف ماهی خوار دارای ۱۱ حلقه چاه و طول ۵۰۰ متر است و قنات باده خوار با طول ۷۰۰ متر و ۲۳ حلقه چاه در روستای بیدخوار قرار دارد. قنات‌های دشتی نیز دارای طول زیادی هستند و در شهرستان جم شامل قنات چمر و واقع در شهر جم، قنات صیدی با طول ۴ کیلومتر، قنات علی‌آباد، قنات چمه برکه، قنات نرگسی، قنات فرامرزی، قنات اکبرآباد، قنات قصاب، قنات حسین‌آباد، قنات بید بلند، قنات باریکان و قنات هنگدان می‌شوند. کوه‌های شهرستان جم نیز دارای جذابیت‌های

گردشگری هستند که شامل کوه هفت چاه در جنوب شهرستان با هوای معتدل، کوه احمد سلمان پشت انارستان، کوه بر آفتاب در نزدیکی شمال ریز، کوه‌های کوهچپر، کوه‌های دوتو سور، قله مورکشتی، قله تنگس زار، قله زرتو و کوه چرخ‌فلک در روستای اروانه و بام اروانه می‌باشند. این منابع آبی و کوه‌ها نه تنها در تاریخ شهرستان جم اهمیت داشته بلکه امروزه نیز می‌توانند به عنوان جاذبه‌های گردشگری مورد توجه قرار گیرند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

گردشگری به عنوان یک بخش مهم اقتصادی، نقش بسزایی در توسعه اقتصادی و اجتماعی ایفا می‌کند و می‌تواند به افزایش درآمد، ایجاد اشتغال و جلوگیری از مهاجرت روستایی به شهرها کمک کند. با این حال، چالش‌هایی نظیر عدم شناخت کافی از جاذبه‌ها، کمبود زیرساخت‌های لازم و عدم همکاری بین نهادهای دولتی و خصوصی، مانع بهره‌برداری بهینه از این منابع می‌شوند. گردشگری به عنوان صنعتی پویا و رو به رشد، نقش حیاتی در تنوع اقتصادی ایفا می‌کند. این صنعت با ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، افزایش درآمد و ترویج توسعه پایدار، به متنوع‌تر شدن اقتصاد و کاهش وابستگی به منابع محدود کمک می‌کند (Narayan et al., 2010, p.6). این تحقیق به بررسی نظریه‌های توسعه پایدار، اکوتوریسم، تجربه گردشگری، جاذبه‌های گردشگری و سرمایه‌گذاری اجتماعی پرداخته است که نظریه توسعه پایدار و جاذبه‌های گردشگری به‌ویژه با موضوع تحقیق حاضر همخوانی دارند. این نظریات به تحلیل و بهینه‌سازی جاذبه‌های طبیعی و تاریخی شهرستان جم و تأثیر آن‌ها بر توسعه گردشگری و جذب گردشگران می‌پردازند. جاذبه‌های طبیعی و تاریخی شهرستان جم منابع کلیدی برای توسعه گردشگری هستند. مطالعات بر لزوم توجه به زیرساخت‌ها، تسهیلات بهداشتی و برنامه‌ریزی علمی تأکید دارند. نتایج پژوهش حاضر با یافته‌های تحقیق (Richards, 2018) مبنی بر جاذبه‌های طبیعی و تاریخی به عنوان عوامل کلیدی در جذب گردشگران همخوانی دارد. شناخت جاذبه‌ها و مشارکت جامعه محلی، به جذب گردشگران و تقویت زیرساخت‌ها کمک می‌کند و می‌تواند به توسعه پایدار گردشگری در این منطقه یاری رساند. این پژوهش به صورت توصیفی و تحلیلی و با هدف کاربردی طراحی شده است. اطلاعات گردشگری و اکوتوریسم شهرستان جم از پایگاه‌های اینترنتی و منابع کتابخانه‌ای جمع‌آوری و دسته‌بندی شد. نقشه‌های جغرافیایی با نرم‌افزار ArcGIS ترسیم و پتانسیل‌های گردشگری روستاها با Google Earth مکان‌یابی شد. داده‌های میدانی شامل مشاهده مستقیم، تحلیل نقشه‌ها و مطالعه اسناد تاریخی، به شناخت فرصت‌ها و چالش‌های توسعه گردشگری در شهرستان جم کمک کرد. تجزیه و تحلیل نهایی اطلاعات به صورت توصیفی و تحلیلی انجام شد. شهرستان جم، نهمین شهرستان استان بوشهر، با مساحتی ۱۹۵۰ کیلومتر مربع و آب‌وهوای خشک و خنک، دارای ویژگی‌های زمین‌شناسی و کوهستانی است که پتانسیل‌های ژئوتوریسم متنوعی را ارائه می‌دهد. غار آدم نزدیک کوه پدري واقع شده و نشانه‌هایی از زندگی غارنشینی در منطقه وجود دارد. غار سنبلی نیز در نزدیکی روستای کوری حیاتی قرار دارد و دارای آب و قندیل‌های زیبایی است. جنگل گلوبردکان، با مساحت ۵۰ هکتار در بخش ریز، به عنوان نگین سبز شهرستان شناخته می‌شود و دارای درختان سایه‌گستر و پتانسیل بالایی برای سرمایه‌گذاری در زمینه گردشگری است. چشمه ماخو با سوز آبی عمیق و دائمی و محیط خنک خود، جذابیت خاصی دارد. غار تل ۳ که قدمتی از دوران پارینه‌سنگی دارد، در ۶ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان

جم واقع شده و به‌عنوان اثر ملی ثبت شده است. آثار تاریخی شهرستان جم شامل برکه تل قلعه، بند گلو کلات، سیل‌بند چم چشمه، برکه نیشتر، قنات پدري و سیل‌بند کوری هستند که همگی مربوط به دوره ساسانیان و به‌عنوان آثار ملی ثبت شده‌اند. از دیگر جاذبه‌های گردشگری می‌توان به مناظر زیبای گود لح، حمام قاجاریه، آسیاب علی‌آباد، رشته قنات قره چناق و دره‌های زیبای اطراف اشاره کرد. همچنین، آثار تاریخی دیگری مانند آسیاب تاریخی حرمی اناری، پیر گلدسته، مسجد جامع ریز و ظرف‌های سنگی با قدمت طولانی در این منطقه نشان‌دهنده پیشینه تاریخی و فرهنگی غنی شهرستان جم هستند. قلعه کوه پدري، بزرگ‌ترین قلعه شهرستان جم، در جنوب غربی این شهرستان واقع شده و اهمیت تاریخی زیادی در حفاظت و اداره شهر جم دارد. با ارتفاع ۱۴۰۰ متری از سطح دریا، این قلعه تسلط زیادی بر منطقه و خلیج فارس داشته و در دوره‌های مختلف تاریخی، مانند هخامنشیان و ساسانیان، نقش مهمی ایفا کرده است. قلعه سی سواران، دیگر قلعه تاریخی شهرستان، به دلیل نقش دفاعی‌اش شناخته می‌شود و در نزدیکی جاده سنگ‌فرش ساسانی قرار دارد. قلعه هرمی نیز به‌عنوان یک قلعه دفاعی مهم، بر گذرگاه‌های استراتژیک تسلط داشته و امنیت بازرگانان و مسافران را تأمین می‌کرد. علاوه بر این، جاده سنگ‌فرش ساسانی به‌عنوان مسیر قافله‌رو با قدمتی به دوران هخامنشیان، نشان‌دهنده فعالیت‌های تجاری و نظامی در این منطقه است. سایر آثار تاریخی شهرستان، مانند قلعه کورو و کاروان‌سرای خانقاه، گواهی بر تمدن و فرهنگ غنی این منطقه هستند. این قلعه‌ها و مسیرها نه تنها اهمیت نظامی و تجاری داشته‌اند، بلکه نقش بسزایی در تاریخ و توسعه فرهنگی شهرستان جم ایفا کرده‌اند. چرم آینه و منابع آبی تاریخی شهرستان جم از ویژگی‌های طبیعی و فرهنگی منحصر به فرد این منطقه هستند. چرم آینه به‌عنوان یک عارضه طبیعی صاف و براق، در هدایت دریانوردان و نشانه‌گذاری جغرافیایی نقش مهمی داشته است. همچنین، سدها و چشمه‌های تاریخی مانند سد غربه و چشمه بنو حرمی تأثیر بسزایی در شکل‌گیری تمدن‌ها داشته و از منابع حیاتی منطقه به شمار می‌روند. قنات‌های کوهستانی و دشتی شهرستان جم نیز با قدمت‌های تاریخی، نشان‌دهنده مهارت‌های آبیاری و مدیریت منابع آبی در دوران مختلف هستند. کوه‌های این شهرستان، از جمله کوه هفت چاه و قله‌های مختلف، جاذبه‌های گردشگری مناسبی ارائه می‌دهند که می‌توانند در توسعه گردشگری منطقه مؤثر باشند. به‌طور کلی، این ویژگی‌ها نه تنها گواهی بر تاریخ غنی شهرستان جم هستند، بلکه پتانسیل‌های قابل توجهی برای جذب گردشگران و توسعه اقتصادی منطقه فراهم می‌کنند. با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر، تفاوت این مطالعه با تحقیقات پیشین منجمله (نوبخت، ۱۴۰۱) این است که شیوه پژوهش حاضر بر شهرستان جم و ویژگی‌های منحصر به فرد آن تمرکز دارد و به بررسی چالش‌ها و فرصت‌های توسعه گردشگری می‌پردازد و در عین حال با مباحث کلی در حوزه گردشگری و توسعه پایدار همخوانی دارد. با این حال، استفاده از روش‌شناسی خاص و تأکید بر جاذبه‌های تاریخی و طبیعی این منطقه، آن را از سایر مقالات متمایز می‌سازد. برای استفاده از جاذبه‌های تاریخی و طبیعی به‌منظور توسعه گردشگری، می‌توان به چند راهکار کلیدی اشاره کرد:

۱. توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی با مشارکت جامعه محلی

۲. ایجاد و برگزاری تورهای تخصصی ژئوتوریسم با هدایت راهنمایان محلی آموزش‌دیده و تجهیز مسیرهای گردشگری

سپاسگزاری

با کمال تشکر و قدردانی، این تحقیق به ثمر نرسید مگر با حمایت و همکاری‌های بی‌دریغ آقای محمد یوسفی. بدون تلاش‌ها و فعالیت‌های ارزشمند ایشان، دستیابی به این نتایج ممکن نبود. همکاری ایشان نه تنها موجب تسهیل روند تحقیق شد، بلکه به غنای محتوای آن نیز افزوده است. از ایشان صمیمانه سپاسگزارم.

منابع و مآخذ

- ۱) ابرارخرم، رضا، استعلاجی، دکتر علیرضا، و دانیالی، دکتر ته‌مین. (۲۰۲۴). ارزیابی قسمتی از عرصه‌های بافت قدیم و معرفی مناسب‌ترین محدوده سازگار با کاربری‌های تاریخی فرهنگ (مطالعه موردی: منطقه مرکزی شهر همدان). *اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی*، ۵(۲)، ۴۳-۶۶.
- ۲) ابراهیمی، حمید. (۱۳۸۳). *پیامدهای مکانی-فضایی ایجاد مناطق ویژه انرژی: مطالعه موردی روستاهای جم*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان.
- ۳) احمدی، عبدالمجید. (۱۳۹۷). پتانسیل سنجی گردشگری با تکیه بر بسترهای ژئومورفولوژیکی در راستای توسعه ناحیه ای (مطالعه موردی: منطقه اورامانات). *جغرافیا و توسعه ناحیه ای*، ۱۶(۱)، ۱۱۷-۱۳۵.
- ۴) استان‌شناسی بوشهر. (۱۴۰۲). سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، کتاب‌های درسی. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- ۵) اسدی، سمیه، قربانیان، جبرائیل، برنا، رضا، مرشدی، جعفر، و جوانمردی، منوچهر. (۲۰۲۴). نقش سیاست‌گذاری شهری در انتخاب مناطق برتر گردشگری (مطالعه موردی: شهرستان ماهشهر). *اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی*، ۷(۳)، ۱-۱۸.
- ۶) برقی، حمید، رحیمی، داریوش، و رحیمی، راضیه. (۱۳۹۴). مکان‌یابی احداث کمپینگ در روستاهای هدف گردشگری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی و مدل AHP (مطالعه موردی: روستای ابیانه). *برنامه‌ریزی فضایی*، ۵(۲)، ۵۵-۷۴.
- ۷) پاشاپور، حجت‌الله، مرادی، بوذرا، و احمدی‌دهکا، فریبرز. (۱۳۹۶). اولویت‌سنجی مناطق مستعد اکوتوریسم با استفاده از مدل Buckley در GIS: نمونه موردی شهرستان بهمینی. *جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه ای*، ۷، (۲۹): ۲۶۵-۲۷۶.
- ۸) پاشایی، پارسا. (۱۳۹۹). اثر اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی احداث پالایشگاه گاز فجر شهرستان جم بر نواحی روستایی. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد، برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا، دانشگاه بیرجند*.
- ۹) چراغی، وندا. (۱۳۹۳). بررسی موانع توسعه گردشگری راه ابریشم: مطالعه موردی محور سمنان-تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته مدیریت گردشگری، گرایش برنامه‌ریزی و توسعه، دانشکده گردشگری، دانشگاه سمنان.
- ۱۰) خبرگزاری مهر. (۱۳۹۶). *ظرفیت‌های بزرگ گردشگری شهرستان جم*.
- ۱۱) خشنود، احمد، و علیپور، محمد. (۱۳۹۸). اداره کل میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی استان بوشهر: *معاونت گردشگری و سرمایه‌گذاری*. مؤسسه فرهنگی هنری دی‌بآذری.

- ۱۲) خندان، لیلا و پور احمد، احمد، ۱۳۹۴، نقش پتانسیلهای طبیعی تاریخی فرهنگی در توسعه گردشگری منطقه آزاد کیش، سومین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پایدار، همدان.
- ۱۳) سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان بوشهر. (۱۳۹۶). برنامه آمایش استان بوشهر: بررسی و تحلیل بخش گردشگری ویرایش سوم. مهندسین مشاور برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شهرسازی و معماری مآب.
- ۱۴) سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی. (۱۳۹۷). سالنامه آماری استان بوشهر: گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان بوشهر. معاونت آمار و اطلاعات، بوشهر.
- ۱۵) سلیمی، ابوالفضل، ۱۴۰۰، بررسی توانمندی‌ها و راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT (نمونه موردی روستای قلعه جوق)، اولین همایش ملی اقتصاد گردشگری، خرم‌آباد.
- ۱۶) فشارکی، پردخت. (۱۳۸۴). جغرافیای روستایی. انتشارات دانشگاه پیام‌نور
- ۱۷) کامیابی، سعید. اسکندری طاسکوه، کبری. (۱۳۹۸). بررسی رابطه اکوتوریسم با ایجاد فرصت‌های اشتغال‌زایی روستایی با تأکید بر نقش اقلیم (مطالعه موردی: شهرستان ماسال). جغرافیا (فصلنامه علمی انجمن جغرافیایی ایران)، ۱۷(۶۰)، ۱۸۲-۲۰۱.
- ۱۸) کرانی، زهرا. (۱۳۹۹). تبیین سناریو، راهبردها و راهکارهای اجرایی توسعه گردشگری روستایی (مورد مطالعه: منطقه گردشگری ریجاب). پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، ۳(۱۳)، ۲۷-۴۶.
- ۱۹) گردشگری تریپ یار (۱۴۰۱).
- ۲۰) مجله گردشگری هم اقلیم. (۱۳۹۹). جاذبه‌های دیدنی جم.
- ۲۱) مدنی، حسن. (۱۳۹۰). زمین‌شناسی ساختمانی و تکنونیک. جهاد دانشگاهی، تهران.
- ۲۲) مؤسسه فرهنگی هنری دی‌بآذر (۱۳۹۸). اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان بوشهر، معاونت گردشگری و سرمایه‌گذاری، سیزدهمین نمایشگاه بین‌المللی گردشگری تهران، بهمن‌ماه ۱۳۹۸.
- ۲۳) نوبخت، احمد (۱۴۰۱). جم در عصر قاجار. شیراز: نشر سیوند.
- ۲۴) نوبخت، احمد. (۱۳۹۲). جامعه‌شناسی تاریخی جم. شماره کتابشناسی ملی ۳۲۹۱۰۱۱، شیراز: ایلاف.
- ۲۵) نوبخت، احمد. (۱۳۹۳). جامعه‌شناسی تاریخی جم: جلد ۲، جم باستان. شیراز: ایلاف.
- 26) Becken, S., & Hay, J. (2012). *Climate change and tourism: From policy to practice*. Channel View Publications.
- 27) Boyd, S. (2008). Marketing Challenges and Opportunities for Heritage Tourism. In A. Fyall, B. Garrod, A. Leask, & S. Wanhill (Eds.), *Managing Visitor Attractions: New Directions, 2nd edition* (pp. 283-294). Butterworth-Heinemann.
- 28) Bramwell, B. (2015). Social investment in tourism infrastructure and sustainable development. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(4), 573-590.

- 29) Briedenhann, J., & Wickens, E. (2004). Tourism routes as a tool for the economic development of rural areas—Vibrant hope or impossible dream? *Tourism Management*, 25(1), 71-79.
- 30) Del Bosque, I. R., & San Martín, H. (2008). Tourist satisfaction: A cognitive-affective model. *Annals of Tourism Research*, 35(2), 551-573.
- 31) Desireé, Moreno, Duque. (2022). Turismo de naturaleza en España. *Nuevas realidades, nuevos modelos de turismo sostenible*. Observatorio medioambiental, 25:199-246.
- 32) Dwyer, L., & Edwards, D. (2010). Tourism development and resource efficiency: A theoretical framework. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(2), 171-190.
- 33) Eftekhari, A. and Mahdavi, D. (2006) Rural Tourism Development Approaches Based on SWOT, Case Study: Small *Lavasan Village*. *Humanities Quarterly*, 45, 1-31.
- 34) Eftekhari, A., & Ghaderi, E. (2002). Tourism role in rural development (*Review of evaluating a theory framework*). *Modarres*, (25), 23-40.
- 35) Eugenio-Martin, J. L., Morales, N. M., & Scarpa, R. (2004). Tourism and economic growth in Latin American countries: *A panel data approach*. *Fondazione Eni Enrico Mattei Working Paper Series*, p26.
- 36) Fennell, D.A., & Fennell, D.A. (2014). *Ecotourism* (4th ed.). Routledge.
- 37) Gonzalez, J. A., & Telfer, D. J. (2018). Sustainable tourism development: A holistic approach. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(5), 743-763.
- 38) Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (Eds.). (2013). *Tourism and water*. Channel View Publications.
- 39) Hall, C. M. (2011). *Tourism planning: Policies, processes and relationships* (2nd ed.). Pearson Education.
- 40) Hall, C. M., & Lew, A. A. (Eds.). (2009). *Understanding and managing tourism impacts: An integrated approach*. Routledge.
- 41) Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). *The geography of tourism and recreation: Environment, place and space* (4th ed.). Routledge.
- 42) Oh, H., Fiore, A. M., & Jeoung, M. (2007). Measuring experience economy concepts: *Tourism applications*. *Journal of Travel Research*, 46(2), 119-132.
- 43) Page, S. J. (2019). *Tourism management* (6th ed.). Routledge.
- 44) Pololikashvili, Z. (2024). UN Tourism | Bringing the world closer. *World Tourism Organization*.
- 45) Poria, Y., Butler, R., & Airey, D. (2006). Tourism, heritage and culture: *The long-term impact of tourism on historical destinations*. *Journal of Heritage Tourism*, 1(1), 15-32.
- 46) Rathore, N. (2012). Rural tourism impact, challenges and opportunities. *Journal of Business Economics & Management Research*, 2(2), 252-260.
- 47) Richards, G. (2018). *Cultural tourism: Global and local perspectives* (2nd ed.). Routledge.
- 48) Saqaee, M. (2003). *Capabilities of rural tourism in Iran*. (M. Sc. Thesis). University of Mashhad.

- 49) Sharpley, R. (2014). Tourism, development and the environment: The case of sustainable tourism development. *In Tourism and Development in the Global South* (pp. 85-106). Routledge.
- 50) Shimy, H. E. (2011). Towards a new approach of tourism development of historical sites: An empirical study for the El Darb El Ahmar area. *Journal of Tourism Development*, 12(3), 45-5.
- 51) Smith, J., & Johnson, L. (2023). Ecotourism and Sustainable Development. *Journal of Environmental Tourism*, 15(3), 210-225.
- 52) Smith, V. L. (2019). *Tourism analysis: A handbook* (5th ed.). SAGE Publications.
- 53) UNCTAD. (2017). Contribution of tourism to economic diversification and poverty reduction. *UNCTAD Expert Group Meeting*.
- 54) Weaver, D. B., & Lawton, L. J. (2014). *Tourism management* (5th ed.). Wiley.
- 55) Wei, C., Cheng, X., Liu, X., & Li, J. (2022). New opportunities of heritage tourism under the COVID-19 pandemic: A case study of Zayton Port. *In Proceedings of the 2nd International Conference on Heritage and Sustainable Development* (pp. 51-66). Springer
- 56) World Tourism Organization. (2024). UN Tourism | *Bringing the world closer*.
- 57) Yang, L., & Wall, G. (2021). Heritage Tourism in a Historic Town in China: Opportunities and Challenges. *Journal of China Tourism Research*, 18(5), 1073–1098.